

شاخصه‌های همسازی با اقلیم در مسکن روستایی استان گیلان

منصوره طاهباز* / شهربانو جلیلیان**

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۰/۰۴/۱۵

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۳۹۰/۰۶/۱۳

چکیده

بحران انرژی و ضرورت صرفه‌جویی در مصرف آن، لزوم تجدیدنظر در نحوه ساخت و ساز را به یکی از ارکان اصلی برنامه‌ریزی و طراحی کشور تبدیل نموده است. این مسئله به‌خصوص در روستاها که همواره از منابع کمتری نسبت به شهرها برخوردار بوده‌اند، حیاتی‌تر است. پایین بودن سطح زندگی در روستا، نبود تخصص، دور بودن از امکانات شهری، مشکل دسترسی، مشکلات معیشتی و امثال آن از عواملی هستند که لزوم توجه به صرفه‌جویی انرژی در این مناطق را چند برابر می‌کند. بر اساس مطالعات انجام شده در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان تهران تحت عنوان "بررسی روش‌های صرفه‌جویی انرژی در مسکن روستایی استان گیلان" این استان دارای چهار پهنه شاخص اقلیمی است. در گذشته و در نبود امکانات مدرن برای استفاده از انرژی‌های فسیلی، نیازهای متفاوت این پهنه‌ها منجر به شکل‌گیری معماری خاص در هر پهنه شده است. اما مقایسه راهکارهای بومی اتخاذ شده نشان می‌دهد که گاه نیازهای متفاوت منجر به راه حل‌های مشترک شده و به همین دلیل، استان دارای سه پهنه معماری است. بررسی ویژگی‌های طراحی کالبدی روستاها و مصالح و روش‌های اجرایی، نشان می‌دهد که در طراحی معماری روستاهای این استان، علاوه بر استفاده از انرژی‌های طبیعی برای تأمین آسایش حرارتی، با شرایط نامطلوب اقلیمی نیز مقابله شده است. به این ترتیب معماری بومی، با کمترین نیاز به انرژی‌های فسیلی، ضمن صرفه‌جویی در هزینه‌ها، از آلودگی و تخریب محیط زیست نیز جلوگیری به عمل آورده و مصداق بارزی از معماری پایدار است. مقاله حاضر بر اساس مطالعات میدانی و تحقیق انجام شده، به معرفی پهنه‌های اقلیمی شناسایی شده در این استان و شگردهای معماری به‌کار رفته در هر پهنه برای همسازی با شرایط اقلیمی و محیطی می‌پردازد. سپس براساس این شناخت راهکارهای طراحی همساز با اقلیم برای کاهش مصرف انرژی در مسکن روستایی، برای هر یک از پهنه‌های معماری این استان که عبارتند از پهنه جلگه‌ای-کوهپایه‌ای، کوهستانی مرطوب و کوهستانی نیمه خشک ارائه شده است.

واژگان کلیدی: پهنه اقلیمی، پهنه معماری، شگردهای معماری همساز با اقلیم، مسکن روستایی.

* استادیار دانشکده معماری شهید بهشتی، دکترای تخصصی معماری.

** کارشناس ارشد معماری.

- این مقاله از طرح پژوهشی «بررسی روش‌های صرفه‌جویی انرژی در مسکن روستایی استان گرگان»، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، واحد مرکز، ۱۳۸۳، تهیه شده است.

مقدمه

مقاله حاضر حاصل پژوهش انجام شده در سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳ در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان تهران است. [۱]

این تحقیق با هدف ارائه ضوابط طراحی و اجرایی مسکن روستایی برای به حداقل رسانیدن مصرف انرژی‌های فسیلی، با طرح دو فرضیه انجام شد:

فرضیه اول: شناسایی شگردهای به‌کار رفته توسط ساکنان روستاها که مبتنی بر تجربیات آن‌ها بوده و به مرور زمان و با حداقل امکانات ابداع گردیده و از طریق بررسی معماری بومی مناطق روستایی و دقت در وضعیت اقلیمی محل امکان پذیر است.

فرضیه دوم: با شناخت این شگردها از یک طرف و بررسی وضعیت اقلیمی منطقه از طرف دیگر، می‌توان به دستورالعمل‌های طراحی مسکن با دیدگاه صرفه‌جویی در مصرف انرژی دست یافت.

در این راستا طرح تحقیقاتی صرفه‌جویی در مسکن روستایی استان گیلان در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی آغاز گشت. در این تحقیق با انجام مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی به گردآوری اطلاعات لازم در مورد مسکن روستاهای استان گیلان اقدام شد. شناسایی ویژگی‌های اقلیمی محل و شگردهای به‌کار رفته در معماری روستایی این مناطق برای همسازی با اقلیم هدف این مطالعات بوده است.

بر اساس این مطالعات چهار پهنه اقلیمی و سه پهنه معماری در استان مشاهده و تفکیک شد و شگردهای به‌کار رفته در همسازی معماری بومی استان برای همسازی با شرایط محیطی و اقلیمی مشخص گردید. در خاتمه دستورالعمل‌هایی برای طراحی مسکن روستایی همساز با اقلیم در هر یک از این پهنه‌ها ارائه شده است.

سؤالات مقاله

۱- چگونه می‌توان به روش غیرفعال و بدون تحمیل هزینه اضافی، در مصرف انرژی مسکن روستایی گیلان صرفه‌جویی کرد؟

۲- از نظر شگردهای طراحی مسکن روستایی همساز با اقلیم، استان گیلان به چند پهنه اقلیمی تقسیم می‌شود؟ و شگردهای طراحی مسکن روستایی همساز با اقلیم در پهنه‌های مختلف اقلیمی استان چه تفاوت‌های معناداری با هم دارد؟

روش تحقیق

با توجه به این که شرایط اقلیمی نقش تعیین‌کننده در شکل‌گیری ویژگی‌های معماری بومی مناطق روستایی دارد، شناسایی تفاوت‌های اقلیمی و تعیین پهنه‌های اقلیمی استان گیلان یکی از ضروریات انجام این تحقیق است. شرایط آب و هوایی یک محل متأثر از شرایط زمین (جغرافیای محل) و هوا (شرایط جوی محل) است. در این تحقیق برای کسب این اطلاعات از دو روش متفاوت که ضمناً مکمل یکدیگر نیز هستند، استفاده گردید. روش اول استفاده از آمار ایستگاههای هواشناسی است که متکی به اعداد و ارقام ثبت شده توسط دستگاههای هواشناسی و منحصر به نقاطی است که دارای ایستگاه هواشناسی باشد. روش دوم استفاده از مشاهدات عینی و دانسته‌ها و تجربیات ساکنان بومی هر منطقه است که به کمک مطالعات میدانی به دست می‌آید. در این روش اطلاعات به دست آمده جنبه کیفی داشته و متکی بر شناخت تجربی اهالی از وضعیت عمومی اقلیم محل می‌باشد.

در روش اول از اطلاعات ایستگاههای هواشناسی استان گیلان استفاده شد. اطلاعات مورد نیاز برای انجام پهنه‌بندی شامل آمار دما، رطوبت، بارندگی، باد و یخبندان

سقف، نوع بازشوها و پنجره ها، مصالح به کار رفته در بنا، المانهای خاص معماری نظیر ایوان، صفه، زمستان نشین و تابستان نشین، نحوه گرمایش و سرمایش بنا، فضاهای دامی نظیر بهاربند، زاغه و ... بود. این اطلاعات از آن جهت حائز اهمیت است که می تواند روش های همسازی روستائیان با شرایط اقلیمی سخت در فصول مختلف را نشان داده و بهترین محک برای تعیین تفاوت های اقلیمی در حد اقلیم محلی و خرد می باشد. [۳]

با توجه به این که برای تعدادی از روستاهای استان طرح های جامع و تفصیلی توسط بنیاد مسکن تهیه شده بود و برخی از روستاها نیز دارای مونوگرافی های دانشجویی در مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی بودند، از این منابع برای تکمیل اطلاعات پرسشنامه های مربوط به ۸۰ روستای استان استفاده گردید [۷ و ۸]. در ادامه کار، برای تکمیل کمبودهای اطلاعاتی مربوط به این روستاها و همچنین پوشش به مناطقی که فاقد مطالعات قبلی بودند، تحقیقات میدانی آغاز شد. در انتخاب روستاهای جدید، دو ملاک مد نظر قرار داشت، اول پوشش مناطقی که اطلاعاتی در مورد آن در منابع مکتوب وجود نداشت، دوم پوشش مناطقی که بین دو پهنه اقلیمی واقع شده و برای تعیین مرز بین پهنه ها مورد نیاز بودند. در سفرهای انجام شده، علاوه بر تکمیل اطلاعات ۸۰ روستای مذکور، اطلاعات جدید از ۱۳۹ روستای منتخب استان تهیه گردید [۹].

به منظور جمع بندی و نتیجه گیری از این اطلاعات، از روش های آماری به کمک نرم افزار میکروسافت اکسل استفاده شد. روستاهای مختلف با توجه به شباهت یا تفاوت هایی که در رابطه با اطلاعات جغرافیایی، آب و هوایی، فرهنگی و ساختمانی داشتند در گروه های مختلف دسته بندی شدند. مقایسه این گروه ها با گروه های اقلیمی به دست آمده از طریق تحلیل اطلاعات

است که از ۲۳ ایستگاه سینوپتیک و کلیماتولوژی این استان در فاصله زمانی سالهای آمارگیری از ابتدای تأسیس ایستگاه تا زمان انجام تحقیق گردآوری گردید. بعد از تهیه معدل چندین ساله این آمار [۵ و ۶]، نتایج به دست آمده به کمک معیارهای اقلیمی شامل معیار زیست اقلیمی ساختمانی الگی از نظر آسایش حرارتی انسان و معیارهای مربوط به کاربرد مصالح در مرحله اجرا و نگهداری بنا [۲ و ۳] تجزیه و تحلیل گردید. این ارزیابی به شناسایی چهار پهنه اقلیمی در سطح استان منتهی شد.

در روش دوم که متکی به مطالعات و مشاهدات میدانی است، با استفاده از اطلاعات محلی برای مناطقی که فاقد ایستگاه بوده و یا در فواصل دوری از آن قرار داشت، اطلاعات ایستگاه های هواشناسی تکمیل شده و امکان توصیف شرایط اقلیمی در سطح اقلیم محلی فراهم گردید. اطلاعات محلی گردآوری شده شامل اطلاعات جغرافیایی، اقلیمی، فرهنگی و ساختمانی بود که از طریق پرسشنامه هایی که به این منظور تهیه شد، فراهم گردید. اطلاعات جغرافیایی شامل سؤالاتی در زمینه وضعیت مکان استقرار روستا، توپوگرافی، جهت شیب، نوع پوشش گیاهی و محصولات قابل کشت در محل و نوع کشت بود. اطلاعات اقلیمی مباحثی نظیر شدت سردی و گرمی هوا و طول دوره سرما و گرما، میزان رطوبت، بارندگی و یخبندان و بادهای محلی از نظر زمان وزش، کیفیت و جهت، همچنین پدیده های جوی نظیر مه، برف و غیره را در برمی گرفت. اطلاعات فرهنگی شامل نوع معیشت، کوچ نشینی یا یکجا نشینی، نوع لباس و زمانهای تغییر فصلی لباس، نوع غذاهای مصرفی در فصول مختلف، نوع دام و نحوه نگهداری از دام بود. اطلاعات ساختمانی شامل تراکم و جهت گیری بافت روستایی، نوع استقرار بناها در زمین و در همسایگی هم، ویژگی فضاهای باز مثل حیاطها و ایوانها، شکل کلی ساختمان و

ایستگاههای هواشناسی، به دقت تر کردن توصیف پهنه‌های اقلیمی و شناسایی زیر پهنه های اقلیمی منجر شد. همچنین روشن شد که در برخی پهنه ها و زیر پهنه‌های اقلیمی، به‌رغم تفاوت‌های اقلیمی، شباهت‌های چشمگیری در رابطه با ویژگی‌های ساختمانی وجود دارد که نیاز به تعریف پهنه‌های جدیدی به نام پهنه‌های معماری را ضروری می‌کند.

ویژگی‌های استان گیلان جغرافیا

استان گیلان در جنوب غربی دریای خزر و در دامنه‌های شمالی سلسله جبال البرز بین ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۶ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ واقع شده است. این استان دارای ۱۳۹۵۲ کیلومتر مربع مساحت است. رشته کوه البرز حاشیه جنوبی و کوههای طالش حاشیه غربی استان را دربر گرفته است. این دیواره عظیم جلگه‌های ساحلی را از فلات مرکزی ایران جدا می‌سازد. اما سفیدرود این سد کوهستانی را شکافته و دره منجیل را پدید آورده است که تنها راه ارتباطی میان فلات مرکزی ایران با سواحل دریای خزر در استان گیلان می‌باشد. جلگه گیلان که پایین‌تر از سطح دریای آزاد واقع شده است، در شمال غرب و شرق استان به شکل نوار ساحلی باریک و کم عرض در می‌آید ولی بخش میانی آن در جنوب مرداب انزلی و دلتای پر وسعت سفیدرود بسیار عریض است. بدین‌سان عرض جلگه که در بخش کرانه شمالی و شرقی استان از دو تا هفت کیلومتر تجاوز نمی‌کند، در بخش میانی به سی تا چهل کیلومتر می‌رسد. قله‌های مشرف به گیلان از رشته کوه البرز بین ۲۵۰۰ تا ۳۷۰۰ متر و بلندی‌های طالش حدود ۲۵۰۰ متر از سطح دریاهای آزاد

ارتفاع دارند، در حالی که اراضی مجاور دریا دارای ارتفاعی کمتر از دریاها می‌باشند. همه نوار جنوبی و غربی استان با عرضی معادل نصف عرض استان کوهستانی و کوهپایه‌ای و بقیه اراضی آن پست و از جلگه‌های ساحلی تشکیل شده است. شیب اراضی این استان در قسمت جنوبی دریای خزر از جنوب به شمال و در قسمت غربی دریا از غرب به شرق می‌باشد اما بخش کوچکی از استان که نزدیک مرز جنوبی آن واقع شده، روی شیب‌های جنوبی سلسله جبال البرز قرار دارد. وجود دیواره مرتفع البرز مانع خروج بخار آب‌های دریای خزر از استان شده و رودخانه‌های متعدد و پوشش‌های گیاهی وسیعی را در سرتاسر آن به‌وجود آورده است به‌طوری که جنگل تقریباً همه نواحی کوهستانی تا ارتفاع ۲۰۰۰ متر استان، غیر از شیب‌های مشرف به فلات مرکزی را پوشانیده است. ارتفاعات بالاتر را اراضی مرتعی اشغال نموده‌اند. [۶]

آب و هوا

تجمع بخار آب در سمت شمال رشته کوه البرز، موجب ریزش‌های جوی زیاد و افزایش چشمگیر رطوبت هوا در این بخش شده است. بنابراین استان از نظر آب و هوا به سه قسمت متمایز تقسیم می‌شود:

الف - نواحی سرد و مرطوب شامل مناطق مرتفع کوهستانی البرز شمالی

ب - نواحی معتدل و مرطوب شامل کوهپایه‌های البرز شمالی و طالش شرقی و جلگه‌های مشرف به دریا

ج - نواحی سرد و نیمه خشک شامل مناطق مرتفع کوهستانی البرز جنوبی

براساس داده‌های هواشناسی ۴ ایستگاه سینوپتیک آستارا، بندر انزلی، رشت و منجیل و ۱۹ ایستگاه کلیماتولوژی از برم، اسب‌ونی، کرم‌دول، بی بالان، پرنده، پسرخان، پیسه سون، تالار سر، رودبار، رودپیش، غازیان،

ایستگاه منجیل با رطوبت نسبی ۴۱/۵ درصد دارای خشک‌ترین هوا و ایستگاه پرند با رطوبت نسبی ۹۰/۷ درصد دارای مرطوب‌ترین هواست. حداکثر رطوبت نسبی در این ایام از ۶۷/۵ درصد در منجیل تا ۹۴/۷ درصد در پرند متغیر می‌باشد. با سرد شدن هوا، رطوبت نسبی افزایش یافته که حداکثر آن در سردترین ماه سال از ۹۳/۹ درصد در پسیخان تا ۵۸/۳ درصد در لوشان است. در این اوقات حداقل رطوبت نسبی از ۵۰/۷ درصد در لوشان تا ۸۸/۸ درصد در پرند تغییر می‌کند. در این منطقه بادهای متعدد با ویژگی‌های متفاوتی وجود دارد [۵] که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

الف - در ایستگاه منجیل به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، همیشه باد از جهت شمال می‌وزد.
ب - در ایستگاه‌های آستارا، بندر انزلی و رشت، جهت وزش بادهای زمستانی، غالباً از شمال تا غرب امتداد دارد.

ج - در ایستگاه‌های آستارا، بندرانزلی و رشت، بادهای تابستانی از شرق و زاویه‌ها نزدیک به آن و شمال می‌وزد.

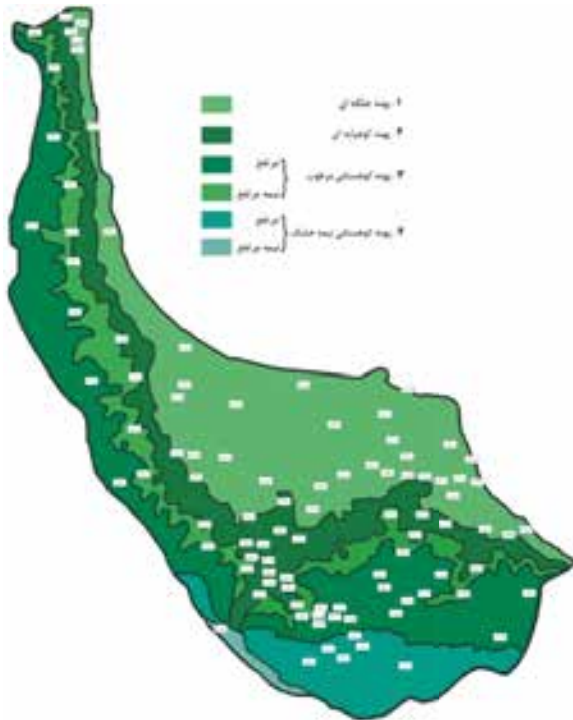
پهنه‌بندی اقلیمی / معماری استان گیلان

با توجه به اطلاعات جغرافیایی و اقلیمی استان و با استناد به اطلاعات محلی گردآوری شده، چهار پهنه اقلیمی در این استان قابل تشخیص است. این پهنه‌ها از نظر ارتفاع از سطح دریا، توپوگرافی، وضعیت اقلیمی، پوشش گیاهی و نوع محصولات زراعی متفاوت بوده و عبارتند از پهنه جلگه‌ای، پهنه کوهپایه‌ای، پهنه کوهستانی مرطوب و پهنه کوهستانی نیمه خشک. پهنه‌های کوهستانی مرطوب و نیمه خشک، هر یک دارای دو زیر پهنه مرتفع و نیمه مرتفع می‌باشند (ت ۱). برای شناسایی معماری روستایی این پهنه‌ها از مطالعات انجام شده در مورد ۱۳۹ روستای این استان استفاده شد. آنچه معماری پهنه‌های مختلف این منطقه را از یکدیگر متمایز

فشالم، فومن، قلعه رودخان، کباشهر، گیله بردسیر، لاهیجان، لوشان و نهالستان [۴]، در این استان اختلاف دما در طول سال زیاد نیست. در سردترین ماه سال، متوسط حداقل درجه حرارت در ایستگاه‌های هواشناسی، بین ۴ و ۸/۶- درجه سانتیگراد است که در این ماه، پیسه‌سون با عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه و ارتفاع ۱۲۴۴ متر از سطح دریا سردترین و بندر انزلی با عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۲۸ دقیقه و ارتفاع ۲۶- متر گرمترین ایستگاه است. متوسط حداکثر درجه حرارت در گرمترین ماه سال بین ۲۲/۸ و ۳۷/۱ درجه است که لوشان با عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۲۹ دقیقه و ارتفاع ۵۵۰ متر گرمترین و پیسه‌سون با عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه و ارتفاع ۱۲۴۴ متر سردترین ایستگاه در این ماه محسوب می‌شود. حداقل مطلق درجه حرارت متعلق به پیسه‌سون ۱۵/۸- درجه است. حداکثر مطلق درجه حرارت در کباشهر و به میزان ۳۷/۳ درجه اتفاق افتاده است. ایستگاه لوشان با نوسان دمای سالیانه ۳۳/۹ بیشترین و ایستگاه اسب‌وونی با نوسان دمای سالیانه ۲۱ کمترین نوسان دمای هوا را داشته است. در تمام نقاط استان، قسمت عمده بارندگی در پاییز و بعد از آن در زمستان اتفاق می‌افتد. میزان متوسط بارندگی در کل استان حدود ۱۲۶۰ میلیمتر در سال است که حداکثر متوسط بارندگی سالیانه ۲۱۲۳/۷ در ایستگاه کباشهر و حداقل متوسط بارندگی سالیانه ۱۹۶/۳ میلیمتر در ایستگاه منجیل دیده شده است. بیشترین میزان یخبندان در این استان در ایستگاه پیسه‌سون و به مدت ۱۳۴ روز (چهار ماه و نیم) در سال و کمترین یخبندان در ایستگاه‌های بندر انزلی و منجیل و به مدت ۲ روز اتفاق افتاده است. در گرمترین ماه سال، حداقل رطوبت نسبی هوا در ایستگاه‌های استان، بین ۴۱/۵ تا ۹۰/۷ درصد است. به عبارت دیگر در گرمترین ساعت از گرمترین ماه سال،

می‌کند، شکل ظاهری بنا از نظر نوع سقف، کرسی چینی و مصالح، نسبت فضاهای باز و نیمه باز به فضاهای بسته و سازمان فضایی بخش مسکونی خانه است. این تفاوت‌ها ناشی از جغرافیا، اقلیم، فرهنگ و نوع معیشت بوده که در تحقیق حاضر تأثیر نوع جغرافیا و اقلیم بر ساخت و ساز به‌عنوان مبحث اصلی و سایر عوامل به‌عنوان عوامل مداخله‌گر در نظر گرفته شده است.

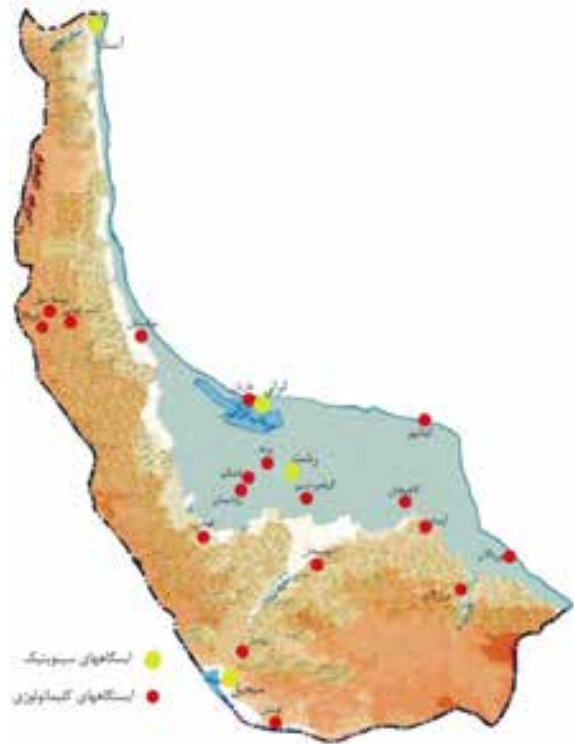
ت ۱" استان گیلان - اولی: نقشه توپوگرافی همراه با ایستگاه‌های سینوپتیک و کلیماتولوژی، دومی: پهنه‌های اقلیمی همراه با روستاهای برداشت شده.

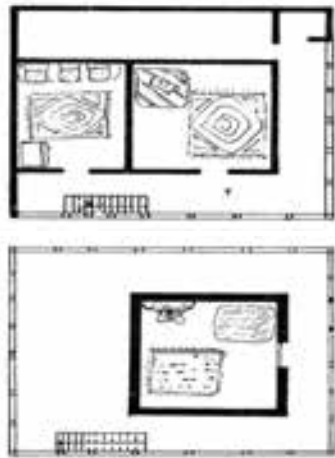
نقشه ۲

پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای

پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای، از دو بخش تشکیل شده است. بخش جلگه‌ای شامل اراضی همواری است که به علت تغییر شرایط آب و هوایی، عقب نشینی دریای مازندران و تراکم آبرفت رودها به‌ویژه سفید رود، با عقب نشینی‌های متفاوت از دریا و ارتفاعی کمتر از ۱۰۰ متر از سطح دریا شکل گرفته است. بخش کوهپایه‌ای دارای ارتفاعی بین ۱۰۰ تا ۵۰۰ متر از سطح دریا می‌باشد. این پهنه دارای شیب ملایمی از سمت جنوب به شمال و از غرب به شرق بوده و در دامنه‌های شمالی البرز و شرقی کوه‌های طالش واقع شده است. در این پهنه، روزها حدود ۶ ماه از سال نیاز به سایه وجود دارد و در ۲ تا ۴ ماه از این اوقات وجود کوران هوا برای تعدیل شرایط ضروری است. شب‌های این ایام معتدل و خواب شبانه در هوای آزاد مطلوب است. این پهنه دارای تابستان‌های نسبتاً گرم و مرطوب در ماه‌های خرداد تا شهریور است

نقشه ۱

در این پهنه، بارش باران زیاد بوده و تا ۲۰۰۰ میلی متر در سال نیز می‌رسد که در پاره‌ای از مناطق در فصول سرد با باد همراه شده و تولید کج باران می‌کند. به‌منظور مقابله با این پدیده راهکارهای اجرا شده به شرح زیر است: (ت ۳)

- تخلیه سریع آب باران، به کمک بام شیبدار (غالباً چهار شیب)
 - کنترل باران توأم با باد، از طریق گسترش سطح بام در جبهه رو به باد غالب
 - کنترل کج باران، از طریق پایین آوردن لبه‌های بام تا نزدیک سطح زمین

در سردترین ایام، ۲ تا ۳ ماه از سال روزها و حدود ۶ ماه شب‌ها باید ساختمان را گرم نمود، در این مواقع جریان باد با احساس سرما همراه است و در حدود ۳ ماه شبها امکان وقوع سوز باد (باد همراه با سوز سرد) وجود دارد. جهت وزش بادهای زمستانی از شمال تا شمال غربی امتداد دارد. لذا می‌توان نتیجه گرفت که این منطقه دارای زمستان‌های نسبتاً سرد است که از دی تا اسفند ادامه می‌یابد و استفاده از وسایل گرماساز را ضروری می‌سازد. راهکارهای انتخاب شده در این پهنه به شرح زیر می‌باشد: (ت ۴)

که با استفاده از کوران هوا قابل کنترل می‌باشد. در معماری بومی روستاهای این منطقه، برای مقابله با این مشکلات، راهکارهای زیر اتخاذ شده است: (ت ۲)

- تأمین سایه، از طریق گسترش بام ساختمان و کاشت درخت

- برقراری کوران هوا در مجموعه، از طریق احداث بافت پراکنده

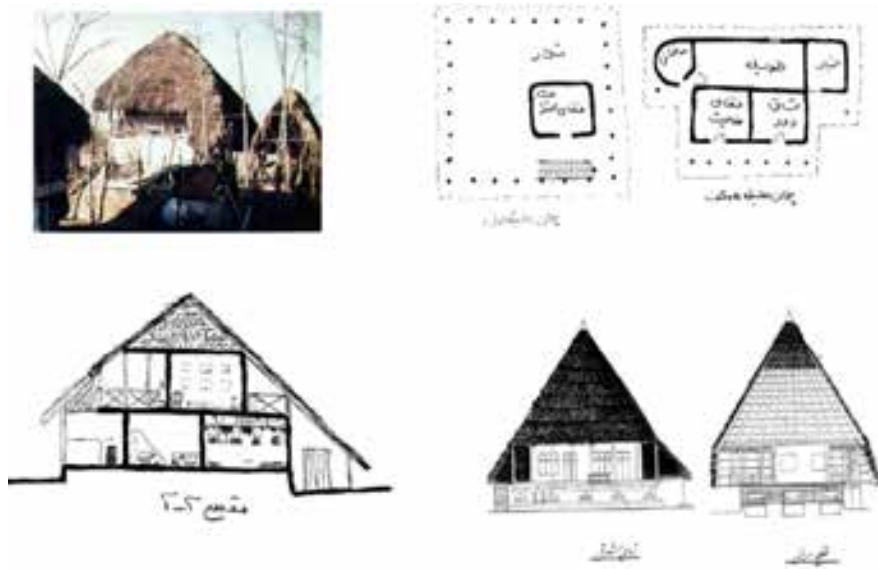
- برقراری جریان هوا در اطراف و زیر ساختمان، از طریق ایجاد گره رو در زیر و فضای باز در اطراف بنا

- استفاده هم‌زمان از سایه و باد (در طول روز و شب)، به کمک ایوان یا تالار احداث شده در اطراف بنا

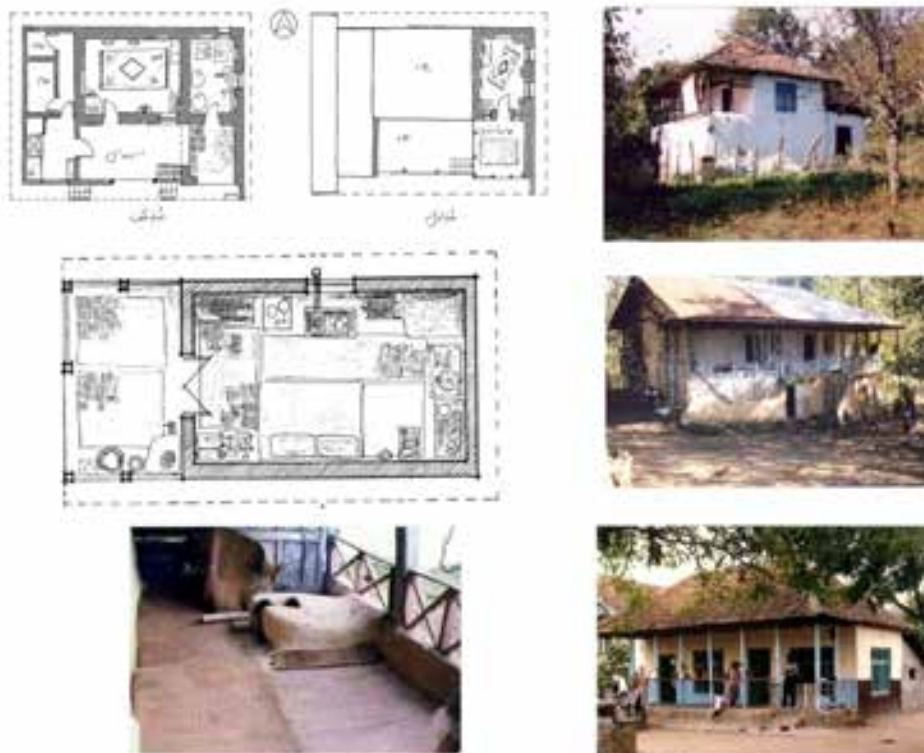
"ت ۲" نمونه‌ای از خانه‌های بومی سازگار با پهنه جلگه‌ای.

"ت ۳" نمونه‌ای از شگردهای به کار رفته در خانه‌های بومی پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای برای مقابله با بارندگی و رطوبت.

"ت ۴" نمونه‌ای از شگردهای به کار رفته در خانه‌های بومی پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای برای مقابله با سرما.

- تخلیه آب باران، به کمک ساخت بام شیب‌دار به صورت دو شیبه
 - کنترل باران توأم با باد، به وسیله پیش آمدگی لبه‌های بام از سطح نمای طبقه پایین

"ت ۵" نمونه‌ای از خانه‌های بومی سازگار با پهنه کوهستانی مرطوب.

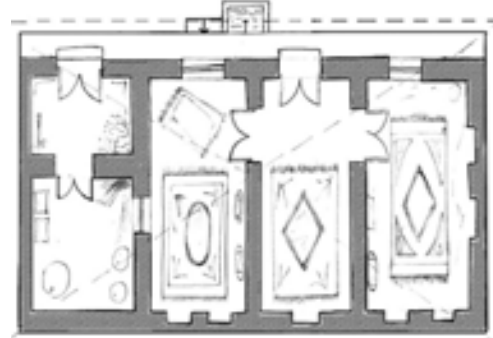
- تفکیک فضاهای تابستانی و زمستانی، از طریق قراردادن زمستان نشین در طبقه همکف با سقف کوتاه و در و پنجره محدود و تابستان نشین در طبقه اول با سقف بلندتر و به دو صورت فضای نیمه باز و فضای بسته با در و پنجره های متعدد
 - دورکردن فضاهای گرم‌آزا از فضاهای تابستانی، از طریق قرار دادن مطبخ در داخل یا مجاورت بخش زمستان نشین (در تابستان در فضای سرباز یا ایوان)

پهنه کوهستانی مرطوب

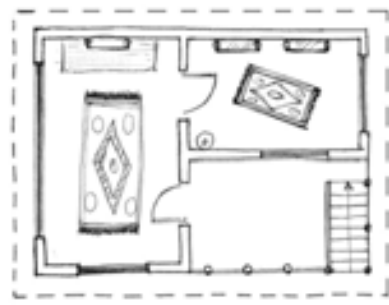
پهنه کوهستانی مرطوب، در ارتفاع بالاتر از ۵۰۰ متر از سطح دریا قرار گرفته و دارای شیب نسبتاً زیادی از سمت جنوب به شمال و از غرب به شرق است. در این پهنه در گرمترین زمان، روزها حداکثر در ۱ تا ۲ ماه از سال نیاز به سایه وجود دارد و وجود کوران هوا برای خنک کردن ضروری نیست. در این ایام شب ها خنک است و خواب شبانه در هوای آزاد مطلوب نیست. بنابراین می‌توان گفت که منطقه مورد بحث دارای تابستان‌های خنک است. راهکارهای انتخاب شده در این پهنه به شرح زیر می‌باشد: (ت ۵)

- جلوگیری از برخورد بادهای سرد به ساختمان‌ها از طریق احداث بافت به صورت مجتمع نسبتاً متراکم
 - پیش بینی حداقل فاصله بین واحدهای مسکونی به منظور برقراری جریان هوا و خشک شدن رطوبت
 - پیش بینی فضای واسط میان داخل و خارج، به کمک احداث فضای نیمه باز رو به جنوب در جلوی بازشوها
 در این پهنه، بارش باران حداکثر تا حدود ۱۲۰۰ میلی متر در سال است. این حجم از باران نیاز به احداث سقف‌های شیب‌دار را در این منطقه ضروری کرده است. راهکارهای اجرا شده به شرح زیر است: (ت ۶)

"ت ۶" نمونه‌ای از شگردهای به‌کار رفته در خانه‌های بومی پهنه کوهستانی مرطوب برای مقابله با بارندگی و رطوبت.

"ت ۷" نمونه‌ای از شگردهای به‌کار رفته در خانه‌های بومی پهنه کوهستانی مرطوب برای مقابله با سرما.

۴ تا ۶ ماه از سال روزها و ۸ تا ۱۲ ماه شب‌ها باید ساختمان را گرم نمود، در این مواقع جریان باد با احساس سرما همراه است و در حدود ۴ تا ۸ ماه شب‌ها و یک ماه روزها امکان وقوع سوز باد وجود دارد. بادهای زمستانی از شمال و شمال غربی می‌وزد. لذا می‌توان نتیجه گرفت که این منطقه دارای زمستانهای سرد است که از آبان تا فروردین ادامه می‌یابد و استفاده از وسایل گرماساز را ضروری می‌سازد. راهکارهای انتخاب شده در این پهنه به شرح زیر می‌باشد: (ت ۷)

- محافظت از بخش زمستانی در ارتفاعات بالاتر از طریق استقرار بخش دامی در زیر بخش مسکونی ساختمان‌های دو طبقه و در سمت شمال و گاه غرب ساختمان بناهای یک طبقه

پهنه کوهستانی نیمه خشک

پهنه کوهستانی نیمه خشک دارای ارتفاعی بین ۳۰۰ تا کمی بیشتر از ۲۰۰۰ متر از سطح دریا بوده و شامل شیب‌ها و دره‌های سمت جنوب ارتفاعات البرز است. در این پهنه در ایام گرم سال، ۴ ماه با ایجاد سایه در روز می‌توان هوا را خنک نمود. در این ایام شب‌ها نسبتاً سرد است. در مجموع می‌توان گفت تابستان‌های این منطقه

در سردترین ایام، در ۵ تا ۶ ماه از سال روزها و در ۱۰ تا ۱۲ ماه از سال شبها باید از وسایل گرماساز در داخل ساختمان استفاده نمود. در این ایام جریان باد با احساس سرما همراه است. در ۷ ماه شبها و ۳ ماه روزها احتمال وقوع فاکتور سرمایی باد وجود دارد. بنابراین می توان نتیجه گرفت این منطقه دارای زمستان های خیلی سرد است که از آبان تا اسفند ادامه دارد و استفاده از وسایل گرماساز را ضروری می سازد. راهکارهای اجرا شده به شرح زیر است: (ت ۹)

- محافظت از بخش زمستانی در ارتفاعات بالاتر، از طریق استقرار بخش دامی زیر بخش مسکونی در ساختمان های دو طبقه و در سمت شمال و گاه غرب ساختمان بناهای یک طبقه.

خنک است. راهکارهای انتخاب شده در این پهنه به شرح زیر می باشد: (ت ۸)

- جلوگیری از ورود بادهای سرد به داخل مجموعه، از طریق احداث بافت فشرده و متراکم

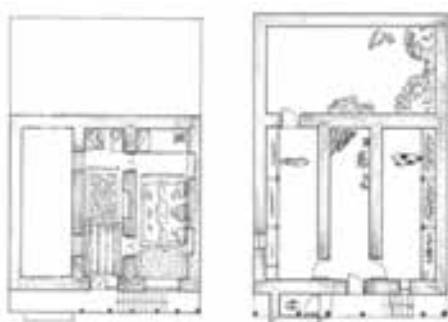
- کنترل تبادل حرارتی میان داخل و خارج ساختمان، به کمک قرارگیری بناها در مجاورت یکدیگر

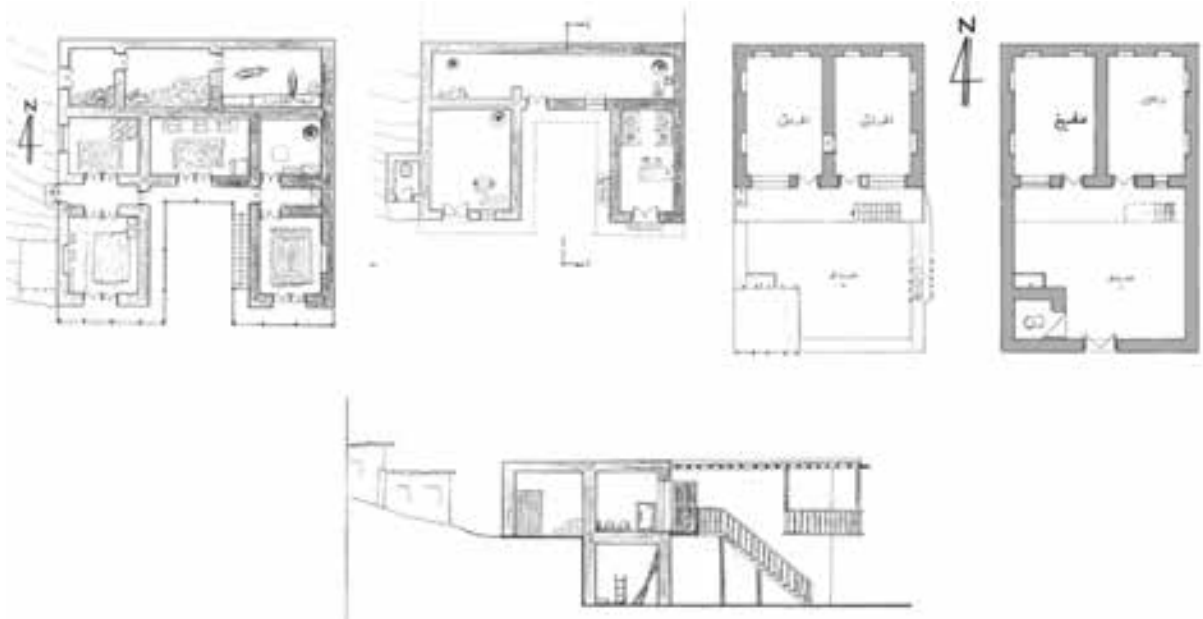
- جلوگیری از نفوذ هوای سرد زمستان به داخل بنا به وسیله احداث واسطه ای نظیر ایوان، میان اتاق و حیاط

در این پهنه، بارش باران کمتر از ۶۰۰ میلی متر در سال است. راهکارهای اجرا شده به شرح زیر است: (ت ۸)

- عدم دریافت باران زیاد، طراحی بام مسطح برای خشک کردن محصولات کشاورزی

"ت ۸" نمونه ای از خانه های بومی سازگار با پهنه کوهستانی نیمه خشک با سقف های صاف.

ت ۹ نمونه‌ای از شگردهای به‌کار رفته در خانه‌های بومی پهنه کوهستانی نیمه خشک برای مقابله با سرما.

پیشنهادات طراحی

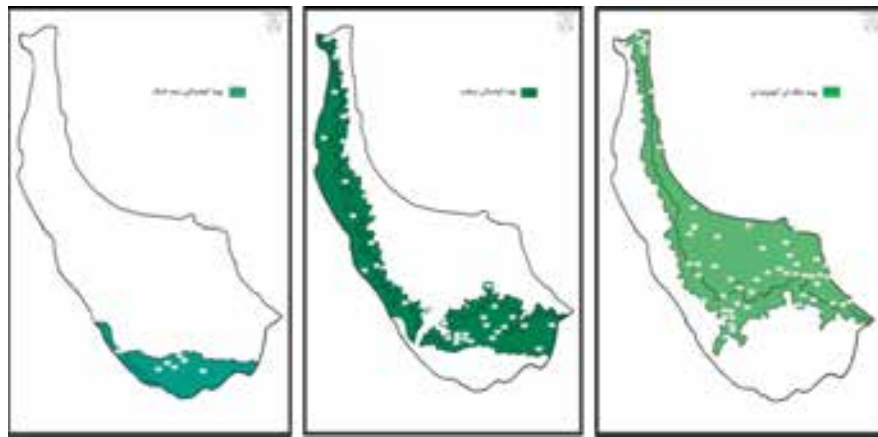
ضوابط و پیشنهادهای اجرایی در قالب مباحث کلی «انتظام فضای معماری» شامل شکل بافت و همسایگی‌ها، خصوصیات کلی بنا، رابطه فضای پر و خالی و مباحث فرعی شامل ویژگی‌های فضاهای باز، نیمه باز، بسته، جداره‌ها و بازشوها، مصالح و تکنولوژی ساخت ارائه می‌شود. (ت ۱۰)

انتظام فضای معماری

مشکل اصلی بخش‌های شمالی این اقلیم که مشرف به دریای خزر است، رطوبت زیاد و بهترین راه حل، برقراری جریان هواست. بنابراین باید تا حد امکان از کوران هوا استفاده نمود. از طرف دیگر برقراری سایه و جریان باد در فصول گرم، بهره‌گیری از انرژی خورشید و اجتناب از دریافت باد در فصول سرد راه حل‌های دیگری برای سازگار نمودن مجموعه ساختمانی با اقلیم این بخش می‌باشد.

با توجه به نتایج مطالعات انجام شده و شناخت نیازها و مشکلاتی که در این استان از نظر آسایش انسان و استفاده از مصالح ساختمانی وجود دارد، همچنین بررسی شگردهای به‌کار رفته در معماری بومی این مناطق، مشخص می‌گردد که استان به‌رغم داشتن چهار پهنه اقلیمی، از سه پهنه معماری قابل شناسایی تشکیل شده است.

پهنه اول شامل نواحی جلگه‌ای / کوهپایه‌ای و پهنه دوم شامل نواحی کوهستانی است، این دو پهنه رو به دریای خزر داشته و از رطوبت نسبی بالایی برخوردار می‌باشند. پهنه سوم شامل نواحی کوهستانی و کوهپایه‌ای رو به فلات مرکزی است که دارای رطوبت نسبی بسیار کمتری بوده و به طبع آن سبک معماری کاملاً متفاوتی در مقایسه با دو پهنه دیگر دارد. برای سازگار نمودن بناهای مسکونی جدید با شرایط آب و هوایی این سه پهنه،

ت ۱۰" پهنه‌های معماری استان گیلان: پهنه جلگه‌ای و کوهپایه‌ای (راست)، پهنه کوهستانی مرطوب (وسط)، پهنه کوهستانی نیمه خشک (چپ).

به صورت مجتمع بوده، یعنی خانه‌ها دارای فاصله نسبتاً کمتری از یکدیگر باشند. در نواحی مرتفع پهنه کوهستانی نیمه خشک، روستاها باید کاملاً فشرده و متراکم بوده و ساختمانها به یکدیگر چسبیده باشند تا سطح تماس آنها با فضای آزاد به حداقل ممکن کاهش یابد. در قسمت‌های کم ارتفاع تر جنوبی و دره سفید رود، تراکم بافت روستا بستگی به شیب زمین، توپوگرافی و سایر عوامل محیطی دارد که می تواند فشردگی کمتر از ارتفاعات داشته باشد.

جهت ساختمان

مناسب‌ترین جهت برای استقرار جبهه اصلی ساختمان در رابطه با تابش خورشید، جهتی است که کمترین گرما را در مواقع گرم و بیشترین گرما را در مواقع سرد دریافت نماید. بخش‌های مرطوب این استان در دو سوم از ایام سال به کوران هوا نیاز دارد و باید این امکان برای آنها فراهم شود. از طرف دیگر در مواقع سرد و در سایر بخش‌ها که جریان باد همراه با باران و سوز سرد از

در بخش جنوبی (بخش نیمه خشک) که مشرف به فلات مرکزی است، مشکل اصلی سرما و بهترین راه حل جلوگیری از اتلاف حرارتی ساختمان از طریق کاهش تبادل حرارتی از جداره‌هاست. همچنین استفاده از تابش خورشید و پرهیز از جریان باد در ایام سرد و در اوقات محدودی از ایام گرم سال نیاز به برقراری سایه و جریان باد احساس می شود. با توجه به نکات فوق پیشنهاد‌های لازم برای طراحی بافت، ساختمان و جزئیات اجرایی به شرح زیر خواهد بود:

شکل بافت

روستاهای استان گیلان متناسب با میزان رطوبت و شدت و طول دوره گرما و سرما می‌توانند دارای تراکم و نحوه استقرار متفاوتی باشند. به‌عنوان مثال در پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای که رطوبت هوا زیاد است، باید مجموعه‌های ساختمانی و خانه‌ها با فاصله زیاد از یکدیگر ساخته شوند. در پهنه کوهستانی نیمه مرطوب که رطوبت و دمای کمتری دارد بافت روستایی می‌تواند

سمت غرب و شمال غربی و شمال می باشد، محافظت جبهه های رو به بادهای مذکور ضروری است. در این بخش ها اگر بادهای مطلوب مواقع گرم همسو با جهت استقرار جبهه اصلی نباشد، می توان آن را به کمک تمهیدات معماری به داخل ساختمان هدایت کرد.

بهترین جبهه برای استقرار فضاهای اصلی ساختمان، جبهه جنوبی تا ۳۰ درجه انحراف به سمت جنوب شرقی است که در تمام طول سال وضعیت مناسبی دارد. جبهه رو به شمال و جهات نزدیک به آن بهترین جبهه در مواقع گرم می باشد که می توان آن را به فضاهایی که بیشتر در این ایام مورد استفاده قرار می گیرد یا نیاز به تابش مستقیم آفتاب ندارد اختصاص داد.

جبهه رو به شرق و بعد از آن جبهه های رو به غرب و شمال غربی، به دلیل نامناسب بودن در بیشتر ایام سال، بهتر است فقط برای فضاهای خدماتی که محل سکونت نیستند مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین بهترین جبهه برای استقرار فضاهای اصلی ساختمان یعنی فضاهای زندگی، جبهه های رو به جنوب و جنوب شرقی است و اگر به واسطه وضعیت توپوگرافی، باد سردی از این جهات به ساختمان بوزد باید با تدابیر مناسب به مقابله با آن پرداخت. توصیه می شود، سایر جبهه ها به فضاهای خدماتی که محل سکونت نیستند و یا درجه حرارت پایین در آن ها مشکلی ایجاد نمی کند، اختصاص داده شوند.

فرم ساختمان

در پهنه های جلگه ای / کوهپایه ای و کوهستانی مرطوب به لحاظ اهمیت برقراری کوران، هر فضای بسته باید دارای دریچه ای برای ورود هوا در منطقه فشار و دریچه ای برای خروج آن در منطقه مکش باد باشد. مناسب ترین حالت آن است که این دو دریچه روی دو

دیوار رو به روی هم قرار داشته باشند. در درجه بعد دو دیوار مجاور و در صورت محدودیت طرح، می توان از یک دیوار نیز با تمهیداتی برای ایجاد فشار و مکش استفاده نمود. بدین ترتیب بهتر است هر فضای بسته از دو جبهه با هوای آزاد در ارتباط باشد. لذا در پهنه جلگه ای / کوهپایه ای، فضاها باید به صورت احجامی متخلخل و دارای گشودگی های متعدد باشند تا امکان عبور هوا فراهم باشد. در پهنه کوهستانی میزان تخلخل خیلی کمتر بوده و به دلیل سرمای هوا باید تبادل حرارت کاهش یابد.

در پهنه کوهستانی نیمه خشک اهمیت کاهش تبادل حرارتی در ساختمان های مناطق سرد، موجب انتخاب احجامی با حداقل تلفات حرارتی است. بنابراین ساختمانها بهتر است به صورت مکعب مستطیل نزدیک به مربع با ارتفاعی معادل نصف ضلع مربع، ساخته شوند. از طرف دیگر کم کردن سطوح جداره های مرتبط با هوای آزاد، می تواند نقش مؤثری در کاهش تبادل حرارتی بنا داشته باشد. این امر احداث ساختمانهای متراکم و چسبیده به هم را چه در سطح و چه در ارتفاع ضروری می سازد.

به دلیل وجود کج باران و سوز باد در کلیه مناطق این استان، باید از احداث هر گونه فرورفتگی در جبهه های رو به غرب، شرق و جهات نزدیک به آن یعنی جبهه های رو به بادهای زمستانی محلی، به دلیل ایجاد تله سرمایی اجتناب نمود. به عنوان مثال در پهنه هایی که بادهای زمستانی از شمال و شمال غربی می وزند، باید از احداث ورودی، ایوان، بازشو یا هرگونه فرورفتگی در این جبهه ها خودداری نمود.

نحوه استقرار ساختمان

بالا بودن سطح آبهای زیر زمینی در نواحی ساحلی، مرطوب بودن خاک منطقه و اهمیت برقراری کوران،

کاهش داده شود. استفاده از ساختمان‌های پلکانی در این شیب‌ها کاملاً مناسب است.

رابطه فضاهای پر و خالی

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که در پهنه‌های جلگه‌ای / کوهپایه‌ای وجود فضای باز در اطراف بنا ضروری است، اما بهتر است جبهه‌های غربی و شمال غربی آن از بادهای سرد زمستان محافظت شوند. بنابراین تعبیه حیاط در اطراف بنا ضروری است. وجود فضای باز در جبهه غربی ساختمان مفید است مشروط به آنکه نمای مزبور به وسیله درخت و یا هر نوع باد شکن دیگری محافظت شود. در پهنه کوهستانی مرطوب باز شو و ایوان باید محدود به جبهه‌های آفتابگیر جنوبی و جهات نزدیک به آن باشد. در پهنه کوهستانی نیمه خشک برای دریافت انرژی خورشیدی در مواقع سرد وجود فضای باز در جنوب ساختمان به صورت صحن آفتابگیر در مقابل باز شوها ضروری است، اما جبهه‌های شمالی، شرقی و غربی آن بهتر است به بناهای مجاور چسبیده و یا به وسیله فضاهای خدماتی محافظت شود. در منطقه کوهستانی مرطوب و نیمه مرطوب که سرد است اگر در شمال بنا معبری قرار داشته باشد و یا نیاز به ایجاد نورگیر یا هواکش برای ایجاد کوران هوا، وجود حیاط را ضروری سازد، باید تا حد امکان ارتفاع دیوارهای شمالی ساختمان کوتاه باشد تا از ایجاد یخچال به دلیل سایه گیر بودن دائمی این بخش جلوگیری شود. احداث فضای سبز در این قسمت به سبب خاصیت تنفس خاک و گیاه که موجب آب شدن برف و یخ می‌شود بسیار مفید است.

ویژگی فضاهای باز

فرم، تناسب و محل استقرار حیاطها

در پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای و کوهستانی مرطوب ساختمان باید امکان استفاده از بادهای مطلوب مواقع گرم

فاصله گرفتن ساختمان از زمین را ضروری می‌سازد، زیرا ساختمانهایی که بالاتر از سطح زمین قرار دارند از جریان باد، بیشتر و بهتر استفاده نموده و از نم زمین هم کمتر آسیب می‌بینند. علاوه بر این احداث فضاهای بدون دیوار نظیر پیلوتی در طبقه همکف بنا می‌تواند به برقراری جریان باد در زیر کف ساختمان کمک نماید. در مناطق دورتر از ساحل مانند مناطق کوهستانی مرطوب که رطوبت خاک کمتر بوده و زمین شیب دار است، ساختمان می‌تواند مستقیماً روی سکو قرار گیرد و یا به صورت پلکانی طراحی شود.

در پهنه کوهستانی نیمه خشک احداث بخش اصلی ساختمان روی زیرزمین، گربه رو یا سکو به عنوان حد واسط ساختمان و زمین، مشروط به آنکه پیرامونش عایق کاری شود، موجب کاهش جریان هدایت حرارتی از ساختمان به زمین می‌شود. در مناطق شیب‌دار استفاده از بناهای دو طبقه که بخش تحتانی آن به فضاهای خدماتی و انبار اختصاص می‌یابد راه حل مناسبی برای کاهش تبادل حرارت ساختمان با زمین سرد است.

در مواردی که ساختمان مستقیماً روی زمین ساخته می‌شود باید به وسیله سکویی عایق بندی شده که ارتفاعش حداقل معادل ارتفاع متعارف برف منطقه است، از زمین جدا گردد.

در مناطق کوهستانی و شیب‌دار ساخت بناهای چند طبقه با سطح پلان محدود مناسبتر از ساختمان‌های یک طبقه و وسیع است، در این حالت باید نماهای رو به بادهای سرد را به وسیله بادشکن محافظت نمود، این امر توسط باد شکن‌های احداث شده در اطراف روستا و یا استفاده از موانع طبیعی و درختی، بناها و دیوارها امکان پذیر است.

استفاده از شیب‌های رو به جنوب و جنوب شرقی برای احداث ساختمان مناسب است، مشروط به اینکه سطح جبهه‌های سرد شمالی و شمال غربی آن به حداقل ممکن

در پهنه کوهستانی نیمه خشک که از سقف‌های صاف استفاده می‌شود، باید آن‌ها را عایق نموده و یا دو جداره ساخت (مانند سقف کاذب) و از ایجاد دست انداز پر در لبه‌های بام اجتناب نمود. برای به حداقل رسانیدن تأثیر بادهای سرد زمستانی، کاهش سطوح در معرض باد، فرو کردن قسمتهایی از بنا در زمین، استفاده از نمای کاملاً صاف و یک پارچه و کاستن از ارتفاع کل ساختمان توصیه می‌گردد.

ویژگی فضاهای نیمه باز

فرم و محل قرارگیری ایوانها، رواقها و ...

در پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای به دلیل شرایط مناسب اقلیمی، فضاهای نیمه باز می‌توانند در بیشتر ایام سال مورد استفاده قرار گیرند به دلیل آن که این فضاها، امکان برقراری جریان هوا را هم زمان با محافظت از بارش باران و تابش آفتاب فراهم می‌نمایند. این فضاها را می‌توان در بخش کوهستانی مرطوب منحصر به یک سمت و در بخش‌های جلگه‌ای / کوهپایه‌ای در دو، سه و حتی چهار سمت بنا احداث نمود. در جبهه‌های غربی و شمال غربی این ایوانها باید از باد سرد و باران محافظت شوند.

در پهنه کوهستانی نیمه خشک فضاهای نیمه باز جلو اطاق‌ها احداث شده تا در فصول بهار، تابستان و اوایل پاییز، اواسط روز مورد استفاده قرار گیرند. کارایی غالب اینگونه فضاها، ایجاد فاصله میان فضاهای باز و بسته است.

در مناطق کوهستانی مرطوب و نیمه خشک که سرد است و از ایوان در جلوی اتاقهای استفاده می‌شود می‌توان با بستن این ایوانها در مواقع سرد به وسیله شیشه یا حتی سطوح نایلونی، گرمای دریافتی از خورشید را انبار نموده و ضمناً از آن برای ایجاد فیلتر بین هوای بیرون و داخل اتاق استفاده کرد، که به آن خاصیت

را داشته باشد، لذا فاصله آن از دیوارها و ساختمانهای واقع در شمال، شرق و جنوبش نباید کمتر از ۴ برابر ارتفاع آن‌ها باشد. با توجه به این که بیشترین میزان باد مواقع گرم در این منطقه معمولاً از شمال تا جنوب شرقی می‌وزد، مناسبترین فرم برای حیاط در این منطقه مستطیلی است که ضلع بلندش رو به جنوب تا جنوب شرقی با ۳۰ درجه انحراف از جنوب قرار داشته باشد.

در پهنه کوهستانی نیمه خشک ساختمان باید امکان استفاده از آفتاب را داشته باشد، لذا دیوار جنوبی حیاط باید کوتاه بوده و یا اینکه فاصله بنا از ساختمانهای واقع در جنوب آن کمتر از ۲ برابر ارتفاع آن‌ها نباشد. برای پرهیز از دریافت بادهای سرد، بهتر است دیوارهای شرقی و غربی حیاط بلند بوده و عرض بنا از ۴ برابر ارتفاع دیوارهای فوق‌الذکر بیشتر نباشد و یا اینکه به وسیله ساختمانهای مجاور و یا بادشکن محافظت شود. بنابراین حیاطها می‌توانند به شکل مربع و یا مستطیلی که محور طولی آن در راستای شمال و جنوب قرار دارد، ساخته شوند.

ویژگی پشت بامها

در پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای و کوهستانی مرطوب به دلیل بارش‌های جوی زیاد، باید امکان تخلیه سریع آب باران فراهم شود که شیب بندی مناسب بام همراه با ایجاد آبروهای کافی و به خصوص احداث سقف‌های شیبدار توصیه می‌گردد. بارش‌های این منطقه غالباً در فصول سرد و همزمان با بادهای غالب غربی صورت می‌گیرد، بنابراین باید یکی از شیب‌های بام را رو به غرب، احداث نمود، زیرا باران‌های باریده بر آن بهتر تخلیه می‌گردد و در عین حال با طویل ساختن این شیب، می‌توان از برخورد کج باران با نمای غربی بنا جلوگیری به عمل آورد.

گلخانه گفته می شود و باید آن را به وسیله عایق حرارتی (روی شیشه ها) در طول شب محافظت نمود.

ویژگی فضاهای بسته

فضاهای بسته روستایی شامل سه گروه فضاهای زندگی انسان، فضاهای نگهداری دام و فضاهای خدماتی می باشند. فضاهای زندگی انسان شامل اتاقهای زندگی، اتاق کار و اتاق مهمان می شود. اتاق زندگی فعالیت های متعددی نظیر خواب، صرف غذا، کار، پخت و پز و انبار وسایل و مواد را در بر می گیرد. فعالیت هایی چون صنایع دستی قالیبافی، جاجیم بافی و غیره گاه در داخل اتاق زندگی یا ایوان و حیاط و گاه به صورت اتاقی مجزا فضایی را به خود اختصاص می دهد. اتاق مهمان فضایی است که کمتر مورد استفاده قرار گرفته و فضایی نسبتاً تمیز در خانه است که بیشتر مورد استفاده فرزندان بزرگتر خانواده یا مهمانان قرار می گیرد. فضاهای نگهداری دام بسته به نوع دام شامل آغل نگهداری گوسفند و بز، طویله گاو و گوساله و مرغدانی است. این فضاها بسته به شرایط گرما و سرمای محیط می تواند به صورت سرباز در گوشه ای از حیاط، سرپوشیده و یا در داخل فضای بسته قرار گیرد. فضاهای خدماتی شامل انبارها، آشپزخانه، تنور، توالی، حمام و فضاهای ارتباطی نظیر راهروها و دهلیزها می باشد.

نحوه استقرار فضاهای بسته

در بخش کوهستانی مرطوب بهترین جبهه استقرار فضاهای اصلی ساختمان، جبهه های رو به جنوب و جنوب شرقی برای فضاهای چهار فصل و جبهه شمالی برای تابستان است. در پهنه جلگه ای / کوهپایه ای این فضاها باید از دو طرف دارای بازشوهایی به فضای باز باشند تا از کوران طبیعی هوا برخوردار گردند. قرارگیری

ضلع طولانی تر این فضاها رو به شمال و جنوب به این امر کمک می کند.

در پهنه کوهستانی خشک بهترین جبهه برای استقرار فضاهای زندگی، جبهه رو به جنوب شرقی با حدود ۱۵ تا ۴۵ درجه انحراف از جنوب است. این فضاها باید تا حد امکان از سایر جهات بسته و محدود به بناهای مجاور باشد.

در مواقعی که از اتاقهای زمستان نشین و تابستان نشین به صورت مجزا استفاده می گردد، بهترین جبهه برای استقرار اتاق زمستان نشین جهت های مذکور در بالاست. برای اتاقهای تابستان نشین از چندین راه حل می توان استفاده کرد. اول قرار دادن اتاق ها رو به شمال یا جهات نزدیک به آن که در مواقع گرم کمترین میزان گرمای خورشیدی را دریافت می کند. دوم قرار دادن اتاق رو به جهت جنوب یا جنوب شرقی همراه با استفاده از ایوان یا سایبان در مقابل آن و بهره گیری از دو پنجره واقع در دو جبهه روبروی هم برای برقراری کوران طبیعی هوا، سوم قرار دادن اتاق رو به باد مطبوع تابستان و استفاده از دو پنجره در یک دیوار یا دو دیوار برای برقراری بهتر کوران هوا.

ابعاد و تناسبات فضاهای بسته

قرارگیری ضلع طویل فضاهای بسته رو به شمال و جنوب از یک طرف موجب دریافت نور یکنواخت در سطح آن فضا شده، از طرف دیگر امکان ایجاد بازشوهایی بیشتر و کوران بهتر را فراهم می نماید. به دلیل رطوبت زیاد در منطقه جلگه ای / کوهپایه ای، فضاها باید دارای سقف بلند باشند تا ضمن فراهم نمودن حجم بیشتری از هوا، از افزایش دما و رطوبت در فضای بسته جلوگیری به عمل آید. در مواردی که امکان استفاده از فضاهایی به صورت زمستان نشین و تابستان نشین وجود دارد، فضاهای زمستان نشین به خصوص در بخش کوهستانی

باید دارای سقف کوتاه و محفوظ از باد باشد تا آسان‌تر گرم شده و گرما را بهتر در خود نگهداری نماید.

در پهنه کوهستانی نیمه خشک، قرارگیری ضلع کوتاهتر فضاهای بسته رو به فضای باز، موجب کاهش تلفات حرارتی از آن جبهه می‌شود. همچنین ساخت اطاق با ابعاد کوچک از یک طرف و سقف کوتاه از طرف دیگر موجب صرفه جویی در مصرف انرژی می‌گردد، زیرا حجم کمتر هوا سریع‌تر گرم شده و هوای گرم در سطح زندگی باقی می‌ماند.

رابطه فضاهای بسته و باز

در پهنه‌های مختلف این استان ارتباط فضاهای باز و بسته از طریق یک فضای سرپوشیده مثل ایوان برقرار می‌شود. ایوان می‌تواند نقش فضایی دو عملکردی را ایفا کند به این معنی که در ایام سرد توسط سطوح شیشه‌ای یا انواع پوشش‌های موقت مثل نایلون پوشیده شده و مانع وزش باد سرد به داخل گردد و در ایام گرم باز بوده و به‌عنوان فضای نیمه باز، مورد استفاده قرار گیرد.

ویژگی‌های جداره‌ها

جداره‌های باز

جداره‌های باز و شفاف در پهنه جلگه‌ای / کوهپایه‌ای در فصول گرم باید از یک طرف در سایه قرار داشته و از طرف دیگر در معرض جریان هوا باشند. بنابر این باز شوها باید در عین بزرگی و تعدد، دارای سایبانهای وسیع و گسترده باشند.

جداره‌های باز و شفاف در پهنه کوهستانی مرطوب و نیمه خشک باید از یک طرف در معرض تابش آفتاب قرار داشته و از طرف دیگر از وزش بادهای سرد مصون باشند به‌طور کلی فصول سرد خصوصاً در جبهه‌های

غربی و شمالی که باد سرد می‌وزد بهتر است باز شوها دارای در محافظ باشند تا در مواقع سرد از انتقال سرما و سوز سرد در امان بمانند و یا اینکه از طریق ایجاد هشتی یا دیوار بادشکن از ورودی محافظت شود.

در بخش مرطوب باید پنجره‌های رو به جنوب و جنوب شرقی دارای سایبان افقی، پنجره‌های جبهه‌های شمالی دارای سایبان قائم کنار پنجره و پنجره‌های رو به شرق، غرب و جهات نزدیک به آن دارای سایبان افقی و قائم مقابل پنجره باشند محاسبات انجام شده نشان می‌دهد که عمق سایبانهای افقی پنجره‌های جنوبی در این منطقه حدود یک سوم ارتفاع پنجره است. عمق سایبان افقی پنجره‌های رو به شرق و غرب در همه جا حدود ۱/۲ برابر ارتفاع و عمق سایبان افقی پنجره رو به جنوب شرقی حدود ۰/۷ برابر ارتفاع آن می‌باشد.

در بخش خشک باید پنجره‌های رو به جنوب و جنوب شرقی دارای سایبان افقی باشند. محاسبات انجام شده نشان می‌دهد که عمق سایبانهای افقی پنجره‌های جنوبی باید کمتر از ۰/۳ ارتفاع پنجره و بیشتر از ۰/۴ آن نباشد. همچنین عمق سایبان افقی پنجره‌های رو به جنوب شرقی و جنوب غربی حدود ۰/۷ برابر ارتفاع آن و عمق سایبان افقی پنجره رو به شرق و غرب ۱/۲ برابر ارتفاع پنجره می‌باشد. توصیه می‌گردد روی زمین و سطوح مجاور پنجره از سطوح یا مصالح منعکس کننده نظیر سنگ یا بتن به رنگهای روشن استفاده شود تا انعکاس اشعه خورشیدی افزایش یابد.

توصیه می‌گردد که همه سایبانهای افقی منفذ دار باشند تا از یک طرف گرمای انباشته شده در زیر آن از منافذ خارج شده و کمتر به داخل ساختمان نفوذ نماید و از طرف دیگر توزیع هوا در داخل اتاق بهتر صورت گیرد. و باید تا آنجا که امکان دارد از پیش آمدگی‌ها، دیوارهای الحاقی و کرکره‌ها برای هدایت باد استفاده شود.

به دلیل شرایط سرد و نوسان زیاد حاکم بر بخش خشک، جدار ساختمان وظیفه کاهش تبادل حرارتی را بر عهده دارد، یعنی فضاها باید دارای عایق حرارتی در سطح خارجی شان باشند. بنابراین دیوارها باید از مصالح و با ضخامتی ساخته شوند که دارای $U < 1$ باشند. برای سقف‌ها $U=1$ مناسبتر است. استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی زیاد در دیوارهای رو به آفتاب و کف‌های مجاور آن توصیه می‌گردد. این دیوارها باید خازن، با تأخیر حرارتی زیاد و برای جبهه‌های جنوبی و جنوب شرقی انتخاب شوند. کلیه سطوح خارجی ساختمان در این مناطق اعم از سقف یا دیوارها، به‌خصوص آن‌ها که در معرض تابش آفتاب قرار دارند باید با مصالحی با رنگ تیره و بافت صاف و صیقلی پوشیده شوند، مگر اینکه تبادل حرارت داخل و خارج با تمهیداتی نظیر عایق حرارتی، متوقف شده باشد. سطوح خارجی کرسی چینی باید دارای عایق رطوبتی قائم بوده و حداقل تا ارتفاع متعارف برف منطقه با مصالح نفوذ ناپذیر در مقابل رطوبت، پوشانیده شود.

جمع بندی

در تحقیقی که با عنوان روش‌های صرفه جویی در مسکن روستایی استان گیلان در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در سالهای ۸۲ و ۸۳ انجام شد، با استفاده از اطلاعات موجود در منابع مکتوب و تحقیقات میدانی انجام شده در روستاهای منتخب این استان، چهار پهنه اقلیمی شناسایی گردید که عبارت بودند از: ۱- جلگه‌ای، ۲- کوهپایه‌ای، ۳- کوهستانی مرطوب، ۴- کوهستانی نیمه خشک. سپس با استناد به رولوه‌های برداشت شده از روستاهای نمونه استان و با توجه به وضعیت اقلیمی هر پهنه، شگردهای به‌کار رفته در معماری بومی این مناطق شناسایی شده و با دیدگاه همسازی معماری با اقلیم و صرفه جویی در مصرف انرژی، مورد تجزیه و تحلیل

در صورت عدم کفایت پنجره‌ها می‌توان از هواکش‌های سقفی یا هواکش‌هایی که در قسمت‌های فوقانی دیوار قرار دارند بهره گرفت. در این مواقع استفاده از کانال‌های عمودی نظیر بادگیر، دودکش و... برای تهویه هوا بسیار مناسب می‌باشد. باید ورودی و خروجی هوا وسیع باشد و تا روی زمین ادامه یابد، در غیر این صورت باید ورودی هوا بزرگتر از خروجی آن بوده و در مجاورت سطح زمین قرار داشته باشد و یا اینکه از تمهیداتی نظیر کرکره‌های افقی، پیش آمدگی سقف و دست انداز لبه بام برای به حرکت در آوردن جریان هوا استفاده نمود.

جدارهای بسته

در بخش مرطوب به دلیل وجود سرما و گرمای نسبی و رطوبت زیاد و بروز پدیده شرجی، جدارها می‌توانند دارای ظرفیت حرارتی زیاد و یا ظرفیت حرارتی کم همراه با عایق حرارتی برای سقف باشند، با این شرط که برقراری جریان هوا در داخل ساختمان در مواقع گرم از طریق باز شوها فراهم شده و در مواقع سرد از نفوذ بادهای مزاحم به داخل جلوگیری به عمل آید در صورت سبک بودن جدارها، سقف با $U=0/85$ و دیوارها با $U=0/95$ و در صورت سنگین یا خازن بودن، سقف با $U=0/22$ ، دیوار غربی $U=1/2$ و سایر دیوارها $U=1/28$ مناسبتر است. تأمین سایه در مواقع گرم برای دیوارهای شرقی، غربی و جنوبی ضروری است که در این شرایط استفاده از رنگ تیره برای این دیوارها بلامانع است. دو سمت جدارها باید به وسیله پوشش‌های مقاوم در برابر رطوبت محافظت شده و یا امکان تهویه و کوران مستمر در مجاورت آن‌ها فراهم باشد. به دلیل بارندگی زیاد، نماهای رو به باد باید از مصالح نفوذ ناپذیر ساخته شده و یا به طرق دیگر محافظت شوند.

پی نوشت

1. wind chill

منابع

- آمار باد و گلبادهای سازمان هواشناسی مربوط به ایستگاههای سینوپتیک استان گیلان.
- پرسشنامه های گردآوری شده در تحقیقات میدانی، ضمیمه پروژه «بررسی روش های صرفه جویی انرژی در مسکن روستایی، استان گیلان»، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۸۳.
- سالنامه هواشناسی، انتشارات سازمان هواشناسی کشور، از سال ۱۹۶۶ تا ۲۰۰۰.
- طاهباز، منصوره، شهربانو جلیلیان، «بررسی روش های صرفه جویی انرژی در مسکن روستایی، استان گیلان»، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۸۳.
- طاهباز، منصوره، شهربانو جلیلیان، «مقررات و معیارهای طراحی و اجرایی جزئیات تیپ ساختمانی» جلد اول: اقلیم و ویژگی های ساختمان، سازمان برنامه و بودجه، تهران ۱۳۷۷.
- طاهباز، منصوره، «روش شناسایی خرد اقلیم براساس مطالعات محلی برای معماران»، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۷۵.
- طرح های انجام شده مربوط به روستاهای استان گیلان، کتابخانه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، واحد مرکزی، تهران.
- گلشنی، بهرام، حبیب حکمت، بهروز خاماچی، علی اکبر محمدی «جغرافیای استان گیلان، ضمیمه جغرافیای ایران» وزارت آموزش و پرورش، تهران ۱۳۶۳.
- مونوگرافی های انجام شده در مورد روستاهای استان گیلان، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

قرار گرفت. این بررسی نشان داد که به رغم وجود چهار پهنه اقلیمی، از نظر شگردهای طراحی همساز با اقلیم می توان استان را به سه پهنه معماری تقسیم کرد. بر اساس این شناخت، دستورالعملهایی برای طراحی و ساخت مسکن روستایی برای سه پهنه معماری این استان که عبارتند از: ۱- پهنه جلگه ای / کوهپایه ای، ۲- پهنه کوهستانی مرطوب، ۳- پهنه کوهستانی نیمه خشک، پیشنهاد گردید. در سه پهنه معماری این استان، تفاوت بازر اقلیمی منجر به اتخاذ راهکارهای متفاوت شده است که با نیازهای اقلیمی این پهنه ها انطباق دارد. به عبارت دیگر طراحی کالبدی روستا و مصالح و روش های اجرایی به کار رفته در آن، علاوه بر استفاده از انرژی های طبیعی برای تأمین آسایش حرارتی، با شرایط نامطلوب اقلیمی نیز مقابله نموده است. به این ترتیب با کمترین نیاز به انرژی های فسیلی، ضمن صرفه جویی در هزینه ها، از آلودگی محیط زیست نیز جلوگیری شده است. امید است با عنایت به این دستورالعملها، در طراحی و اجرای مسکن روستایی این مناطق دقت بیشتری صورت گرفته و حداقل با روشن شدن اهمیت سازگاری معماری بومی منطقه با نیازهای اقلیمی محل، از تقلید الگوهای شهری که جز اتلاف انرژی و از بین بردن هویت معماری منطقه حاصلی ندارد، اجتناب گردد. لازم به ذکر است عمده تلاش این تحقیق در روشن کردن پهنه های اصلی اقلیمی / معماری منطقه و شناسایی شگردهای معماری همساز با اقلیم بوده است و دستورالعملهای ارائه شده در حد فاز یک طراحی می باشد. بدیهی است تبدیل این طرحها به فاز دو و جزئیات اجرایی، نیاز به آشنایی طراح با امکانات محلی و مصالح بوم آورد از یک طرف و تجربه، ذوق و نوآوری وی از طرف دیگر دارد.